

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут денної освіти
Форма навчання денна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри _____ **Г. П. Скляр**
(підпис, ініціали та прізвище)

« » _____ 2024 p.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Перспективи післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області»

зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра

Виконавець роботи Оливенко Олександра Анатоліївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник к.е.н., Тараненко Олександр Олексійович
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	6
1.1. Соціально-економічні чинники розвитку сільського зеленого туризму в регіоні.....	6
1.2. Природно-ресурсна база для розвитку сільського зеленого туризму...	16
1.3. Історико-культурні ресурси для розвитку сільського зеленого туризму в регіоні.....	23
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	29
2.1. Сучасний стан розвитку туристичної діяльності в регіоні	29
2.2. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільського зеленого туризму в регіоні.....	35
2.3. Основні напрями післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в регіоні.....	44
ВИСНОВКИ	54
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Післявоєнний період ставить перед Україною важливе завдання відновлення та розвитку різних галузей економіки, зокрема туризму. Сільський зелений туризм в Чернігівській області може стати одним із ключових напрямків, що сприятимуть соціально-економічному відновленню регіону, залученню інвестицій та покращенню якості життя місцевого населення. Розвиток цього напрямку вимагає комплексного підходу до аналізу поточного стану сільського зеленого туризму, визначення його потенціалу і перспектив після війни, а також розробки стратегій для стимулювання його зростання.

Для глибокого розуміння актуальності дослідження необхідно врахувати, що після завершення війни Україна зіткнеться з численними викликами, зокрема необхідністю відбудови інфраструктури, створення нових робочих місць, а також підтримки населення, яке постраждало від конфлікту. Сільський зелений туризм, що включає агротуризм, екотуризм та інші форми відпочинку на селі, може стати важливим інструментом у вирішенні цих завдань. Він сприятиме не лише економічному розвитку, але й відновленню культурних і природних ресурсів регіону, залученню туристів як з інших областей України, так і з-за кордону. Залучення інвестицій у розвиток сільського зеленого туризму в Чернігівській області може призвести до створення нових робочих місць, покращення інфраструктури, а також підвищення добробуту місцевого населення.

Особливу увагу варто звернути на те, що Чернігівська область має значний потенціал для розвитку сільського зеленого туризму завдяки своїм природним, культурним та історичним ресурсам. Ліси, річки, історичні пам'ятки та традиційні ремесла можуть стати привабливими об'єктами для туристів. Важливо також зазначити, що розвиток цього виду туризму вимагає підтримки з боку держави та місцевих органів влади, а також активної участі місцевих громад. Тому дослідження поточного стану, потенціалу і перспектив

розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області є надзвичайно важливим і актуальним завданням.

Теоретичним підґрунтям для вивчення послуговували роботи О. В. Байдик, В. О. Бойко, Н. М. Далевської, М. С. Візерської, О. А. Воробйова, В. І. Гетьмана, В. Глушко, що аналізували тенденції розвитку сільського туризму в Україні та фактори, які впливають на його розвиток в регіонах. Дані наукові праці дають змогу проаналізувати існуючі підходи до розвитку сільського туризму, визначити основні проблеми та бар'єри, а також запропонувати можливі шляхи їх подолання. Аналіз досвіду інших регіонів та країн, де сільський зелений туризм успішно розвивається, може стати корисним для розробки ефективних стратегій і програм розвитку цього напрямку в Чернігівській області. Зокрема, важливо врахувати досвід країн Європейського Союзу, де сільський туризм є важливою складовою економіки сільських територій і має значну підтримку з боку держави.

Мета дослідження – теоретично та практично обґрунтувати перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області в умовах післявоєнної відбудови.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити низку завдань:

- дослідити соціально-економічні чинники розвитку сільського зеленого туризму в регіоні в Чернігівській області;
- охарактеризувати природно-ресурсну базу для розвитку сільського зеленого туризму в регіоні;
- охарактеризувати історико-культурні ресурси для розвитку сільського зеленого туризму в регіоні;
- проаналізувати сучасний стан розвитку туристичної діяльності в регіоні;
- розглянути інфраструктурне забезпечення розвитку сільського зеленого туризму в регіоні;
- обґрунтувати основні напрями післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в регіоні.

Об'єкт дослідження – сільський зелений туризм в Чернігівській області.
Предмет дослідження – перспективи його розвитку в умовах післявоєнної відбудови.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використовувалися такі методи: теоретичні (аналіз наукових публікацій, огляди статей, порівняльний аналіз досвіду інших країн) та емпіричні (соціологічні опитування, аналіз статистичних даних), що дозволили комплексно оцінити ситуацію та визначити наявні перспективи.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновку та переліку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1. Соціально-економічні чинники розвитку сільського зеленого туризму в регіоні

На 1 січня 2022 року у Чернігівській області проживали 959 315 осіб, з них 34% – це сільські жителі. Це є важливою характеристикою регіону, яка впливає на багато аспектів його соціально-економічного розвитку. Особливістю демографічної структури Чернігівщини є її старіння. Частка осіб у віці 65 років і старше становить 27,3%, що значно вище, ніж в середньому по Україні (17,1%). Середній вік жителів області становить 44 роки, проти 42 років по країні. Така демографічна ситуація вказує на наявність серйозних соціально-економічних викликів, зокрема у сфері охорони здоров'я, соціального забезпечення та зайнятості [4].

Старіння населення є результатом кількох чинників, серед яких зниження народжуваності, збільшення тривалості життя та міграційні процеси. Висока частка людей похилого віку створює додаткове навантаження на систему охорони здоров'я, оскільки з віком збільшується потреба в медичних послугах. Також це впливає на ринок праці, зменшуючи кількість активних працівників, що може призвести до дефіциту кваліфікованих кадрів у різних галузях.

Рівень урбанізації Чернігівської області становить 59,7%. Це дещо нижче, ніж в середньому по Україні (64%). Найбільшими містами області є Чернігів (283 тис. осіб), Ніжин (73 тис. осіб) та Прилуки (52 тис. осіб). Урбанізація є ключовим чинником, що впливає на економічний розвиток регіону, оскільки великі міста зазвичай мають кращу інфраструктуру, доступ до освітніх і медичних закладів, а також більші можливості для працевлаштування. Проте низький рівень урбанізації свідчить про значну кількість населення, яке проживає в сільській місцевості, де умови життя

можуть бути менш сприятливими.

За останні 20 років чисельність населення Чернігівської області скоротилася на 26,44%, що значно більше, ніж в середньому по Україні (18,1%). Це пов'язано з низкою факторів, зокрема з дефіцитом робочих місць, низьким рівнем життя та відпливом молоді до інших регіонів. Високий рівень міграції є серйозною проблемою для області, оскільки разом з мігрантами регіон втрачає молодь, яка могла б внести вклад у розвиток економіки та суспільства. Крім того, відтік молоді зменшує народжуваність, що посилює проблему демографічного старіння.

Старіння населення та дефіцит молоді негативно впливають на розвиток сільського зеленого туризму в Чернігівській області. Зменшується кількість потенційних туристів, які готові та можуть їздити на відпочинок до сіл. Молоді люди зазвичай є активними учасниками туристичного руху, тому їх відтік призводить до зниження попиту на послуги зеленого туризму. Крім того, старше населення менш схильне до активного відпочинку, що також знижує потенціал цього напрямку.

Водночас, низький рівень урбанізації та мальовнича природа роблять Чернігівську область привабливою для розвитку зеленого туризму. Область має значні природні ресурси, включаючи ліси, річки та історико-культурні пам'ятки, які можуть стати основою для створення туристичних маршрутів і комплексів. Розвиток зеленого туризму може стати важливим чинником економічного зростання для сільських територій, створюючи нові робочі місця та стимулюючи розвиток місцевої інфраструктури [2, с. 47].

Для успішного розвитку зеленого туризму в Чернігівській області необхідно враховувати кілька важливих аспектів. По-перше, потрібно інвестувати в розвиток інфраструктури, зокрема доріг, засобів зв'язку та комунальних послуг. Це зробить сільські території більш доступними та привабливими для туристів. По-друге, необхідно розробити та реалізувати програми підтримки місцевих підприємців, які займаються зеленим туризмом.

Це може включати надання фінансової допомоги, консультацій та навчання з метою підвищення якості послуг.

Також важливо розвивати маркетинг і просування туристичних можливостей регіону. Це може включати створення веб-сайтів, брошур і рекламних кампаній, що будуть інформувати потенційних туристів про привабливі місця та події в області. Співпраця з туристичними агентствами та участь у міжнародних виставках і форумах також можуть сприяти збільшенню потоку туристів до Чернігівської області.

Окрему увагу слід приділити збереженню природних і культурних ресурсів регіону. Необхідно розробити та впровадити стратегії сталого розвитку, які забезпечать збереження екосистем та історичних пам'яток при одночасному розвитку туризму. Це може включати створення заповідників, парків та інших охоронюваних територій, а також проведення заходів з екологічної освіти для місцевого населення та туристів.

Старіння населення Чернігівської області також вимагає адаптації медичної та соціальної інфраструктури. Потрібно розробити програми підтримки для людей похилого віку, які включають медичне обслуговування, соціальну допомогу та організацію дозвілля. Це дозволить підвищити якість життя старшого населення та забезпечити їм гідні умови проживання.

Підсумовуючи, можна сказати, що Чернігівська область стикається з низкою демографічних та соціально-економічних викликів, зокрема старінням населення, низьким рівнем урбанізації та високою міграцією молоді. Водночас, область має значний потенціал для розвитку, особливо в сфері зеленого туризму. Для цього необхідно інвестувати в інфраструктуру, підтримувати місцевих підприємців, розвивати маркетинг і просування туристичних можливостей, а також зберігати природні та культурні ресурси регіону. Адаптація медичної та соціальної інфраструктури до потреб старшого населення також є важливим напрямком роботи [3, с. 10].

Зелений туризм, або агротуризм, набирає дедалі більшої популярності в Україні, пропонуючи туристам автентичний досвід життя в сільській

місцевості та єднання з природою. Це форма відпочинку, яка поєднує екологічну відповідальність із задоволенням від перебування на природі. Чернігівська область, з її мальовничими краєвидами, історичною спадщиною та гостинними людьми, має значний потенціал для розвитку цього виду туризму.

Економічні фактори відіграють ключову роль у розвитку зеленого туризму, оскільки вони впливають на можливості регіону щодо залучення туристів і створення умов для їхнього комфортного перебування. Аналіз цих факторів дає змогу зрозуміти, які аспекти потребують уваги та які можуть сприяти зростанню галузі.

Одним з основних економічних факторів є рівень зайнятості населення. Чернігівська область має рівень зайнятості трохи нижчий за середній по Україні. Це свідчить про наявність вільної робочої сили, яку можна залучити до сфери зеленого туризму. Зайнятість у цій галузі може створити нові робочі місця, що сприятиме економічному зростанню регіону. Крім того, залучення місцевих жителів до туристичної діяльності сприяє розвитку місцевих громад і збереженню традиційних ремесел та культури.

Доходи населення в Чернігівській області також трохи нижчі за середні по Україні. Це може обмежити можливості місцевих жителів для активного відпочинку, проте для туристів з інших регіонів України та з-за кордону ціни на послуги зеленого туризму можуть бути привабливими. Високий рівень доходів у інших регіонах України та за кордоном означає, що потенційні туристи мають достатньо коштів для подорожей, включаючи зелений туризм. Тому важливо орієнтувати маркетингові зусилля на такі групи.

Наявність малого та середнього бізнесу є ще одним важливим фактором. У Чернігівській області діє значна кількість малих та середніх підприємств, які можуть бути зацікавлені в розвитку зеленого туризму. Це підприємці, які можуть інвестувати в створення нових туристичних продуктів та послуг, таких як агросадиби, екоферми, організація екскурсій та майстер-класів з

традиційних ремесел. Співпраця з місцевим бізнесом може забезпечити стале зростання галузі та створення додаткової вартості для регіону.

Інфраструктура є критично важливим аспектом для розвитку зеленого туризму. Якість доріг, транспортне сполучення та доступність до комунальних послуг значно впливають на привабливість регіону для туристів. У Чернігівській області інфраструктура розвинена достатньо добре, щоб приймати туристів. Проте в деяких районах стан доріг може потребувати покращення. Важливою є також наявність комфортних умов для проживання, зокрема сільських садиб, готелів, кемпінгів. Розвиток інфраструктури створює умови для збільшення потоку туристів і тривалості їхнього перебування в регіоні [5, с. 129].

Таблиця 1.1

Економічні фактори, що впливають на розвиток зеленого туризму [5]

Фактор	Опис	Вплив на зелений туризм
Рівень зайнятості	Процент населення, яке має роботу.	Високий рівень зайнятості може свідчити про наявність кваліфікованої робочої сили, необхідної для розвитку зеленого туризму.
Доходи населення	Середній рівень доходу на душу населення.	Високий рівень доходів може свідчити про те, що люди мають більше коштів, які вони можуть витратити на туризм, в тому числі на зелений туризм.
Наявність малого та середнього бізнесу	Кількість малих та середніх підприємств, що діють в регіоні.	Розвинений малий та середній бізнес може свідчити про наявність підприємців, які готові інвестувати в зелений туризм та створювати нові туристичні продукти та послуги.
Інфраструктура	Якість доріг, транспортне сполучення, доступність до комунальних послуг тощо.	Розвинена інфраструктура робить регіон більш доступним для туристів та сприяє розвитку зеленого туризму.
Маркетинг та просування	Зусилля, спрямовані на те, щоб зробити регіон відомим як туристичний напрям.	Ефективний маркетинг та просування можуть допомогти залучити більше туристів до регіону, в тому числі тих, хто цікавиться зеленим туризмом.

Маркетинг та просування відіграють важливу роль у залученні туристів. Ефективний маркетинг дозволяє зробити регіон відомим як туристичний напрямок. В останні роки робляться значні зусилля щодо просування Чернігівської області як туристичного напрямку. Проте все ще є багато роботи, щоб зробити регіон більш відомим серед потенційних туристів, в тому числі тих, хто цікавиться зеленим туризмом. Використання сучасних маркетингових інструментів, таких як соціальні мережі, веб-сайти, участь у туристичних виставках, може значно підвищити обізнаність про можливості зеленого туризму в Чернігівській області.

Аналізуючи економічні фактори в Чернігівській області, можна зробити висновок, що регіон має значний потенціал для розвитку зеленого туризму. Рівень зайнятості та доходи населення створюють базу для залучення робочої сили та забезпечення достатнього рівня попиту на туристичні послуги. Наявність малого та середнього бізнесу вказує на можливість залучення інвестицій у галузь, а розвинена інфраструктура та маркетинг створюють умови для приваблення туристів [6, с. 28].

Зелений туризм у Чернігівській області має перспективи стати важливим чинником економічного розвитку регіону. Створення нових робочих місць, збереження культурної спадщини та підтримка екологічної рівноваги є лише деякими з переваг цього виду туризму. Важливо, щоб місцева влада, підприємці та громада співпрацювали для досягнення спільної мети – перетворення Чернігівської області на привабливий туристичний напрямок для прихильників зеленого туризму.

Чернігівська область має всі необхідні передумови для розвитку зеленого туризму: мальовничі ландшафти, багату історичну спадщину, традиційні ремесла та гостинність місцевих жителів. Проте для реалізації цього потенціалу необхідні зусилля з боку усіх зацікавлених сторін. Інвестиції в інфраструктуру, маркетинг, навчання персоналу та підтримку місцевих підприємців сприятимуть розвитку галузі та підвищенню її конкурентоспроможності.

Розвиток сільського зеленого туризму (СЗТ) у Чернігівській області має великий потенціал завдяки багатству природних ресурсів, історичних пам'яток та культурних традицій. Однак, ефективне використання цього потенціалу значною мірою залежить від стану соціальної інфраструктури. Доступність та якість освітніх, медичних і культурних закладів відіграють ключову роль у формуванні сприятливого середовища для туристів, стимулюючи попит на послуги СЗТ.

Освітня інфраструктура Чернігівської області складається з мережі загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ та вищих навчальних закладів. Зокрема, в області функціонує понад 500 загальноосвітніх шкіл, з яких близько 200 розташовані у сільській місцевості. Це дозволяє забезпечити освітні потреби місцевого населення, а також сприяє залученню молоді до розвитку місцевого туризму. Рівень охоплення дошкільною освітою становить 75%, що є показником доступності освітніх послуг для родин з дітьми. Окрім того, в регіоні діють 10 професійно-технічних училищ та 4 вищих навчальних заклади, які готують кваліфікованих фахівців для різних галузей, включаючи туризм. Якісна освіта сприяє підготовці кадрів, які зможуть надавати високоякісні послуги туристам, зокрема в сфері гостинності, екскурсійного супроводу, організації дозвілля та інших напрямків СЗТ.

Медична інфраструктура Чернігівської області також відіграє важливу роль у розвитку СЗТ. Мережа закладів охорони здоров'я в області представлена 43 лікарнями, 500 амбулаторно-поліклінічними закладами та 100 фельдшерсько-акушерськими пунктами. Рівень забезпеченості лікарями становить 38,2 на 10 000 населення, що свідчить про відносно високий рівень медичних послуг. Проте, у сільській місцевості доступ до медичних послуг дещо обмежений, особливо у віддалених населених пунктах. Це може бути суттєвим бар'єром для розвитку СЗТ, оскільки туристи, особливо з родинами та дітьми, часто враховують наявність і доступність медичних послуг при виборі місця відпочинку. Забезпечення належного рівня медичного

обслуговування є одним з ключових факторів, які можуть підвищити привабливість сільських територій для туристів.

Культурна інфраструктура Чернігівської області також відіграє важливу роль у розвитку СЗТ. У регіоні налічується понад 50 музеїв, 20 театрів, 30 бібліотек та 10 клубів. Ці заклади пропонують туристам можливість познайомитися з багатою історією та культурними традиціями регіону. Щорічно в області проводяться численні фестивалі, ярмарки та інші культурні заходи, які приваблюють туристів з різних куточків країни та за кордону. Однак, рівень доступності культурних послуг у сільській місцевості нижчий, ніж у містах, що може бути обмежуючим фактором для розвитку СЗТ. Розширення та покращення культурної інфраструктури в сільських населених пунктах може сприяти зростанню туристичної привабливості регіону [14, с. 129].

Важливість соціальної інфраструктури для розвитку СЗТ важко переоцінити. Якісна освіта є важливим фактором для розвитку СЗТ, адже вона сприяє підготовці кваліфікованих кадрів, які зможуть надавати якісні послуги туристам. Доступність медичних послуг є одним з ключових факторів, які туристи беруть до уваги при виборі місця відпочинку. Розвинена культурна інфраструктура робить регіон більш привабливим для туристів, адже вона пропонує їм можливість познайомитися з місцевою культурою та традиціями.

Соціальна інфраструктура Чернігівської області потребує постійного розвитку та удосконалення. Зокрема, необхідно покращувати доступність та якість освітніх послуг у сільській місцевості, щоб забезпечити належний рівень підготовки кадрів для сфери туризму. Важливим аспектом є також забезпечення доступності медичних послуг у віддалених населених пунктах, що може вимагати розвитку транспортної інфраструктури та створення нових медичних закладів. Розширення та покращення культурної інфраструктури, зокрема шляхом відкриття нових музеїв, театрів, бібліотек та клубів у сільській місцевості, може сприяти зростанню туристичної привабливості регіону.

Зелений туризм, який акцентує увагу на екологічно дружніх практиках та збереженні природного середовища, стає все більш популярним у світі. Чернігівська область, з її багатими природними ресурсами та історичними пам'ятками, має значний потенціал для розвитку цього напрямку. Аналіз інвестиційного клімату в цій сфері дозволяє краще зрозуміти поточні тенденції та перспективи розвитку.

В таблиці 1.2 наведено динаміку державних та приватних інвестицій в розвиток туристичної інфраструктури Чернігівської області за період 2020-2023 років, свідчить про помітне зростання загального обсягу інвестицій. Згідно з даними Чернігівської ОДА, загальний обсяг інвестицій за цей період подвоївся, що свідчить про зростаючий інтерес як з боку держави, так і приватного сектору.

Таблиця 1.2

Державні та приватні інвестиції в розвиток туристичної інфраструктури
Чернігівської області [29]

Рік	Державні інвестиції (млн грн)	Приватні інвестиції (млн грн)	Загальні інвестиції (млн грн)
2020	120	180	300
2021	150	240	390
2022	80	130	210
2023	100	160	260

Протягом 2020 року обсяг державних інвестицій склав 120 млн грн, а приватних – 180 млн грн, що разом становило 300 млн грн. У 2021 році цей показник зріс до 150 млн грн державних та 240 млн грн приватних інвестицій, досягнувши 390 млн грн загалом. У 2022 році відбулося зниження інвестицій, що, ймовірно, пов'язано з економічними викликами та непередбачуваними факторами, такими як пандемія COVID-19. Проте вже у 2023 році інвестиції знову зросли до 100 млн грн державних та 160 млн грн приватних, що загалом склало 260 млн грн.

Державні інвестиції спрямовуються переважно на розвиток публічної інфраструктури. Це включає в себе будівництво та ремонт доріг, мостів, музейних комплексів та інформаційних центрів, які є ключовими для залучення туристів та забезпечення комфортних умов для їх перебування. Такі інвестиції сприяють підвищенню доступності туристичних об'єктів та покращенню загальної інфраструктури регіону.

Приватні інвестиції, в свою чергу, концентруються на створенні та розвитку об'єктів розміщення та харчування, таких як готелі, ресторани, кафе, кемпінги. Крім того, значна частка приватних інвестицій спрямовується на розробку нових туристичних продуктів та послуг, що включають екскурсійні маршрути, активні види відпочинку (велотури, пішохідні прогулянки, сплави на байдарках) та інші форми активного та екологічного туризму.

Розвиток зеленого туризму в Чернігівській області сприяють кілька ключових факторів. По-перше, унікальні природні ресурси регіону, такі як мальовничі ліси, річки, озера та історичні пам'ятки, створюють сприятливі умови для розвитку цього виду туризму. По-друге, сприятливий клімат регіону, який характеризується помірно-континентальним типом з м'якими зимами та теплим літом, робить його привабливим для туристів протягом усього року.

Розвинена транспортна інфраструктура також є важливим фактором. Наявність автодоріг, залізничного сполучення та аеропорту забезпечують легкий доступ до регіону для туристів з різних куточків України та з-за кордону. Крім того, наявність кваліфікованих кадрів у сфері туризму сприяє наданню високоякісних послуг та створенню позитивного туристичного досвіду [7, с. 25].

Важливу роль відіграє і державна підтримка розвитку зеленого туризму. Програми фінансування, податкові пільги та інші стимули допомагають залучати інвестиції та розвивати інфраструктуру, необхідну для розвитку цього виду туризму.

Однак, розвиток зеленого туризму в Чернігівській області стикається і з певними викликами. Недостатня розвиненість туристичної інфраструктури в деяких районах області може стримувати зростання туристичних потоків. Низький рівень обізнаності про зелений туризм серед потенційних туристів також є значним бар'єром. Багато людей ще не знайомі з концепцією екологічного туризму та його перевагами, що потребує активнішої маркетингової стратегії та промоційних кампаній.

1.2. Природно-ресурсна база для розвитку сільського зеленого туризму

Чернігівщина, мальовничий край на півночі України, багатий на природні скарби, які роблять його ідеальним місцем для зеленого туризму. Тут, де ліси з віковими деревами шепочуть давні легенди, а річки й озера чарують кришталевою чистотою, мандрівники можуть з'єднатися з природою, відновити сили та отримати незабутні враження. Цей регіон, з його унікальними природними ландшафтами та багатою біорізноманітністю, відкриває перед відвідувачами безмежні можливості для відпочинку та дослідження.

Чернігівщина славиться своїми лісами, які є одними з найголовніших природних багатств регіону. Поліські ліси, що покривають більшу частину північної Чернігівщини, вражають своєю величиною та різноманітністю. Ці густі, переважно хвойно-широколисті ліси є домом для багатьох вікових дерев, серед яких можна знайти дуби, сосни, ялини та берези. Кожен крок тут наповнений відчуттям спокою та гармонії з природою. Фауна цих лісів також надзвичайно багата: тут мешкають лосі, дикі кабани, вовки, лисиці та багато інших видів тварин. Поліські ліси є справжнім раєм для любителів природи, пропонуючи численні можливості для піших прогулянок, збирання грибів та ягід, кемпінгу, спостереження за дикою природою та фотополювання.

На півдні області розташовані лісостепові ліси, які відрізняються більшою різноманітністю деревних порід. Тут можна знайти дуби, ясени,

клени, липи, а також мальовничі поляни та луки. Лісостепові ліси створюють чудові умови для різноманітних видів активного відпочинку: піші та велосипедні прогулянки, пікніки, збирання трав, кінні прогулянки, відвідування історичних місць – все це чекає на туристів у цих мальовничих краях [8, с. 75].

Не менш значущим природним скарбом Чернігівщини є її річки та озера. Найбільша річка регіону, Десна, мальовничо протікає через область, утворюючи численні затоки, протоки та острови. Її береги рясніють піщаними пляжами, мальовничими ярами та заплавними луками. Десна відома своєю кришталево чистою водою, яка приваблює численних рибалок та любителів водних подорожей. Сплави на байдарках та каное, купання, пляжний відпочинок – це лише частина того, що пропонує Десна для зеленого туризму.

Ліва притока Десни, Сейм, також заслуговує на увагу. Ця річка відома своїми мальовничими порогами, перекатами та островами. Сейм славиться чистою водою та багатством риби, що робить його ідеальним місцем для риболовлі та водних подорожей. Сплави на байдарках та каное, кемпінг, спостереження за птахами – все це додає привабливості цьому природному об'єкту.

На Чернігівщині налічується понад 200 озер різного розміру та походження. Найбільш популярні серед них – Озеро Велике, Озеро Линове, Озеро Світязь. Ці водойми славляться мальовничими краєвидами, чистою водою та багатством риби. Озера пропонують безліч можливостей для активного відпочинку: риболовля, купання, пляжний відпочинок, водні види спорту, збирання ягід та грибів – кожен знайде тут заняття до душі.

Заповідні зони Чернігівщини заслуговують на особливу увагу. Мезинський національний природний парк, розташований на півночі області, охоплює унікальні природні ландшафти, включаючи ліси, луки, озера та болота. Тут можна зустріти рідкісні види рослин та тварин, а також ознайомитися з археологічними пам'ятками часів палеоліту. Мезинський парк є справжнім скарбом для любителів природи та історії. Піші прогулянки,

екскурсії, спостереження за дикою природою, фотополювання, відвідування музеїв – все це робить цей парк ідеальним місцем для зеленого туризму.

Чернігівська область володіє багатством та різноманіттям природних ландшафтів, що робить її унікальною дестинацією для екотуризму. Регіон характеризується мальовничими лісами, чистими річками та озерами, просторими луками та болотами, а також унікальною флорою та фауною. Ця різноманітність екосистем створює сприятливі умови для розвитку зеленого туризму, пропонуючи туристам можливість насолодитися мальовничою природою, познайомитися з рідкісними видами тварин та рослин, а також відчутти справжню атмосферу українського села [9, с. 19].

Для оцінки еко-туристичного потенціалу Чернігівської області проведемо детальний аналіз її флори та фауни. Чернігівщина славиться своїми лісами, які складають значну частину її території. Поширені хвойні та листяні ліси додають регіону особливого шарму. Серед хвойних порід домінують сосна звичайна та ялина європейська. Ці дерева утворюють густі ліси, які є місцем проживання багатьох видів тварин та рослин. Соснові ліси вирізняються своєю красою і є ідеальним місцем для прогулянок та відпочинку на природі. Листяні ліси представлені такими деревами, як дуб звичайний, береза повисла, осика, клен звичайний та ясен звичайний. Ці дерева створюють різнобарвні пейзажі, особливо восени, коли листя набуває золотисто-червоних відтінків.

У Чернігівській області зустрічаються рідкісні види дерев, занесені до Червоної книги України, такі як сосна реліктова, тис ягідний та береза пухнаста. Ці дерева є справжніми живими реліктами, що збереглися з давніх часів, і їх збереження має велике значення для біорізноманіття регіону. Трав'яний покрив лісів багатий на лікарські рослини, ягоди та гриби. Зустрічаються такі цінні рослини, як звіробій, ромашка, чебрець, які мають лікувальні властивості і використовуються в народній медицині.

Луки та болота Чернігівщини є ще однією важливою складовою природних ландшафтів області. Вони характеризуються різноманіттям

трав'янистих рослин, серед яких виділяються конюшина лучна, тимофіївка лучна, пирій повзучий, волошка лучна та ромашка лікарська. Луки та болота є домівкою для багатьох видів птахів, комах та інших тварин. Вони створюють унікальні умови для гніздування та проживання багатьох видів, що робить ці екосистеми надзвичайно цінними для підтримки біорізноманіття.

У цих природних комплексах також зустрічаються рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги України, такі як ковила волосиста, любка дволиста та пальчатокорінник плямистий. Ці рослини є важливими компонентами місцевої флори і їх збереження сприяє підтримці екологічної рівноваги. Водні екосистеми Чернігівщини включають річки, озера та ставки, які населені різноманітними видами риб, таких як карась, щука, окунь, лящ та сом. Ці водойми є важливими ресурсами для місцевого населення та туристів, які можуть насолоджуватися риболовлю та відпочинком біля води.

Водоплавні птахи, такі як качки, гуси та лебеді, є частими мешканцями водойм області. Вони додають краси місцевим пейзажам і є важливими складовими біорізноманіття. В окремих водоймах можна побачити рідкісних тварин, занесених до Червоної книги України, таких як видра річкова та бобер європейський. Ці тварини відіграють важливу роль у підтримці екосистем водних біотопів і їх збереження є пріоритетним завданням для місцевих природоохоронних заходів.

Фауна Чернігівської області також надзвичайно різноманітна. Серед ссавців зустрічаються дикі кабани, козулі, лосі, вовки, лисиці, зайці та білки. Ці тварини є важливими компонентами місцевих екосистем і відіграють значну роль у природних процесах. В лісах водяться рисі, дикі коти та борсуки, які є хижаками і регулюють чисельність інших видів тварин. У річках та озерах мешкають бобри, видри та ондатри, які є важливими складовими водних екосистем і сприяють їх здоровому функціонуванню.

Птахи Чернігівщини представлені великою різноманітністю видів. В лісах гніздяться лелеки чорні, яструби, сови, дятли, синиці та горобці. Ці птахи є важливими для підтримки екологічної рівноваги і виконують різні екологічні

функції, такі як контроль чисельності комах та інших дрібних тварин. На луках та болотах можна побачити журавлів, чапель, лебедів, качок та гусей. Ці птахи додають життя і руху до природних пейзажів і є важливими показниками екологічного стану територій [12, с. 19].

Рідкісні види птахів, занесені до Червоної книги України, такі як орлан-білохвіст, скопа, журавель сірий, лебідь малий та чапля біла велика, зустрічаються в окремих місцях області. Їх збереження є важливим завданням для природоохоронних організацій і сприяє збереженню біорізноманіття регіону. Плазуни та земноводні також є важливою складовою фауни Чернігівщини. На території області водяться гадюки, вужі, ящірки, жаби та ропухи. Ці тварини виконують важливі екологічні функції, такі як регуляція чисельності комах та інших безхребетних.

Зустрічаються рідкісні види плазунів та земноводних, занесені до Червоної книги України, такі як мідянка звичайна, веретінниця ламка та кумка жовточерева. Ці види є індикаторами екологічного стану територій і їх збереження є важливим завданням для підтримки екологічної рівноваги. Підсумовуючи, Чернігівська область володіє унікальним природним багатством та різноманіттям, що створює великі можливості для розвитку екотуризму. Різноманітні екосистеми регіону, включаючи ліси, луки, болота та водні біотопи, є домівкою для багатьох рідкісних та зникаючих видів флори та фауни.

Розвиток екотуризму в Чернігівській області сприятиме збереженню природних ландшафтів та біорізноманіття, а також стане важливим фактором економічного зростання регіону. Еко-туризм дозволить залучити туристів, зацікавлених у природі та культурній спадщині, що сприятиме популяризації та охороні унікальних природних ресурсів Чернігівщини. Таким чином, збереження природного багатства Чернігівської області та розвиток екотуризму є важливими завданнями, що сприятимуть сталому розвитку регіону та покращенню якості життя місцевого населення.

Клімат Чернігівської області має помірно континентальний характер, що зумовлює чітке розмежування між чотирма сезонами. Це природне середовище впливає на розвиток різних видів сільського зеленого туризму, який набуває все більшої популярності в регіоні. Чернігівщина пропонує багатий спектр можливостей для відпочинку, зокрема завдяки різноманітним кліматичним умовам протягом року.

Зима в Чернігівській області порівняно м'яка, середня температура січня коливається в межах від -7°C до -8°C . Попри це, зимовий сезон характеризується стійким сніговим покривом, що робить його привабливим для зимових видів туризму. Катання на лижах, санках і ковзанах є популярними розвагами серед туристів. Зимова риболовля також має своїх шанувальників, адже численні водойми області багаті на рибу. Санаторії та інші оздоровчі заклади користуються попитом серед тих, хто бажає поєднати відпочинок з оздоровленням.

Весна, яка триває з квітня по травень, відзначається поступовим підвищенням температури, таненням снігу і пробудженням природи. Середня температура повітря в цей період коливається від $+10^{\circ}\text{C}$ до $+17^{\circ}\text{C}$. Весна є ідеальним часом для пізнавального, екологічного та оздоровчого туризму. Природні парки і заповідники Чернігівщини стають місцем паломництва для туристів, які бажають насолодитися красою весняного ландшафту, милуватися цвітінням рослин і спостерігати за тваринами. Піші прогулянки, екскурсії, збирання ягід і грибів — це популярні види весняного відпочинку.

Літо, яке триває з червня по серпень, є найспекотнішим періодом року, з середньою температурою від $+22^{\circ}\text{C}$ до $+26^{\circ}\text{C}$. Це час активного відпочинку, коли туристи насолоджуються пляжами, водними видами спорту, пікніками та фестивалями. Озера та річки Чернігівщини стають осередками водних розваг. У цей період активно розвиваються сімейний та фестивальний туризм. Збирання ягід та грибів також є популярним заняттям серед місцевих жителів та гостей області [13, с. 22].

Осінь, яка триває з вересня по жовтень, характеризується поступовим зниженням температури та опаданням листя. Середня температура повітря в цей період становить від $+8^{\circ}\text{C}$ до $+15^{\circ}\text{C}$. Осінній період сприяє розвитку екскурсійних, пізнавальних та еко-турів.

Таблиця 1.3

Сприятливі для розвитку сільського зеленого туризму періоди

Сезон	Тривалість	Кліматичні характеристики	Сприятливі види туризму
Весна (квітень - травень)	60 днів	Поступове підвищення температури, танення снігу, пробудження природи. Середня температура повітря $+10^{\circ}\text{C}$ - $+17^{\circ}\text{C}$.	Піші прогулянки, екскурсії, спостереження за природою, риболовля, збирання ягід та грибів.
Літо (червень - серпень)	92 дні	Найспекотніший період року. Середня температура повітря $+19^{\circ}\text{C}$ - $+26^{\circ}\text{C}$.	Купання, засмагання, водні види спорту, пікніки, фестивалі, збирання ягід та грибів.
Осінь (вересень - жовтень)	60 днів	Поступове зниження температури, опадання листя. Середня температура повітря $+8^{\circ}\text{C}$ - $+15^{\circ}\text{C}$.	Піші прогулянки, збирання грибів, ягід та лікарських трав, фотополювання, фестивалі.
Зима (листопад - березень)	153 дні	Найхолодніший період року. Середня температура повітря -4°C - -7°C . Сніговий покрив.	Катання на лижах, санках, ковзанах, зимова риболовля, відпочинок у санаторіях.

Туристи активно збирають гриби, ягоди та лікарські трави, що ростуть у лісах Чернігівщини. Фотополювання на барвисті осінні пейзажі також є популярним видом розваг. Осінні фестивалі привертають увагу туристів, пропонуючи різноманітні культурні та гастрономічні заходи.

Вплив клімату на розвиток сільського зеленого туризму в Чернігівській області є суттєвим. Весна сприяє розвитку пізнавального, екологічного та оздоровчого туризму. Туристи відвідують мальовничі куточки Чернігівщини, насолоджуються пробудженням природи, збирають ягоди та гриби. Літо є найбільш сприятливим періодом для розвитку всіх видів сільського зеленого туризму. Активно розвиваються пляжний, активний, сімейний, фестивальний та інші види туризму. Осінь є сприятливим часом для екскурсійних, пізнавальних та еко-турів, а також для збирання ягід, грибів та лікарських трав. Зима є періодом розвитку зимового туризму, включаючи катання на лижах, санках, ковзанах та зимову риболовлю.

1.3. Історико-культурні ресурси для розвитку сільського зеленого туризму в регіоні

Чернігівщина – регіон, багатий на історичну спадщину та природні краєвиди, який стає дедалі популярнішим серед шанувальників зеленого туризму. Це край, де гармонійно переплітаються минуле і сучасність, де кожен куточок дихає історією. Подорожуючи мальовничими селами та містечками Чернігівщини, туристи можуть насолодитися не лише красою природи, але й численними архітектурними пам'ятками, що зберігають дух давніх часів. Пропонуємо відвідати декілька найцікавіших об'єктів, кожен з яких має свою унікальну історію та архітектурний стиль.

Першим пунктом маршруту стане Спасо-Преображенський собор у місті Чернігів. Це величний храм, що відноситься до староруської архітектури і датується XI-XII століттями. Зведений на фундаменті княжої церкви, він є одним з найдавніших збережених храмів в Україні. Особливої уваги

заслужують мозаїки та фрески XII століття, що прикрашають внутрішні стіни собору. Вони вражають своєю майстерністю та тонкістю виконання, передаючи образи святих і сцени з Євангелія. Спасо-Преображенський собор є важливою духовною та історичною пам'яткою, яка свідчить про велич і міць стародавнього Чернігова.

Наступним об'єктом, який варто відвідати, є Борисоглібський собор, також розташований у Чернігові. Цей храм, зведений у XII столітті, є одним з найдавніших на території України. Вишукані архітектурні форми, гармонійні пропорції та багате внутрішнє оздоблення роблять його справжньою перлиною староруської архітектури. Собор зберігся до наших днів майже у первозданному вигляді, що дозволяє нам побачити, якими були стародавні храми на Русі. Внутрішнє оздоблення вражає своєю розкішшю: тут можна побачити численні ікони, фрески та різьблення, виконані з великою майстерністю [10, с. 54].

Одним з найцікавіших місць для відвідування є Антонієві печери, що розташовані в Чернігові. Цей унікальний монастирський комплекс, що включає печерні храми, келії та підземні ходи, був заснований у XI столітті. Він є справжнім шедевром середньовічної архітектури і вражає своєю величчю та містичною атмосферою. Антонієві печери були не лише місцем молитви та усамітнення для монахів, але й виконували оборонну функцію під час численних нападів на місто. Глибокі підземні ходи, що з'єднують різні частини комплексу, досі зберігають багато таємниць і загадок (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Архітектурні перлини Чернігівщини [20]

Пам'ятка	Стиль	Століття	Місце-знаходження	Опис
1	2	3	4	5
Спасо-Преображенський собор	Староруська	11-12 ст.	м. Чернігів	Величний храм, зведений на фундаменті княжої церкви, з мозаїками та фресками 12 століття.

Продовження таблиці 1.4

1	2	3	4	5
Борисоглібський собор	Староруська	12 століття	м. Чернігів	Один з найдавніших храмів України, з вишуканими архітектурними формами та багатим внутрішнім оздобленням.
Антонієві печери	Середньовічний	11-18 ст.	м. Чернігів	Монастирський комплекс з печерними храмами, келіями та підземними ходами, що вражає своєю величчю та містичною атмосферою.
Катерининський собор	Класицизм	18 століття	м. Чернігів	Величний храм з елегантною архітектурою та пишним інтер'єром, збудований за проектом відомого архітектора Івана Кваренгі.
Губернаторський будинок	Класицизм	18 століття	м. Чернігів	Будівля колишньої резиденції чернігівського губернатора, з вишуканою архітектурою та багатим історичним минулим.
Троїцько-Іллінський монастир	Бароко	17-18 ст.	м. Чернігів	Мальовничий монастирський комплекс з унікальними храмами, дзвіницею та келіями, що вражає своїм величчю та гармонією.

Продовження таблиці 1.4

1	2	3	4	5
Замок «Качановка»	Романтизм	19 століття	с. Качанівка, Ріпкинський район	Розкішний палацово-парковий комплекс, збудований у стилі романтизму, з мальовничими парками, ставками та скульптурами.
Садиба Лизогубів	Класицизм	18-19 ст.	с. Седнів, Борзнянський район	Родовий маєток гетьманів Лизогубів з елегантною садибою, парком та флігелями, що є зразком української класичної архітектури.
Покровська церква	Дерев'яна архітектура	18 століття	с. Оленівка, Коропський район	Унікальна дерев'яна церква з вишуканою архітектурою та різьбленням, що є зразком українського народного зодчества.
Успенський собор	Неокласицизм	19 століття	м. Ніжин	Величний собор з елегантною архітектурою та багатим оздобленням, збудований у стилі неокласицизму.

Перлиною класицистичної архітектури є Катерининський собор, збудований у XVIII столітті в Чернігові за проектом відомого архітектора Івана Кваренгі. Цей величний храм відзначається елегантністю архітектурних форм та пишним інтер'єром. Його фасад прикрашають колони та скульптури, що надають будівлі величного і монументального вигляду. Внутрішній інтер'єр собору також вражає розкішшю та витонченістю: тут можна побачити мармурові вівтарі, розписані стіни та численні ікони. Катерининський собор є

яскравим прикладом класицистичної архітектури, що зберігає в собі дух епохи Просвітництва.

Ще одним видатним прикладом класицизму є Губернаторський будинок у Чернігові, збудований у XVIII столітті. Ця будівля колишньої резиденції чернігівського губернатора відзначається вишуканою архітектурою та багатим історичним минулим. Фасад будинку прикрашають колони та ліпнина, що надають йому особливого шарму та елегантності. Внутрішні приміщення зберегли численні елементи оригінального оздоблення, що дозволяє нам уявити, як виглядала резиденція в ті часи. Губернаторський будинок є важливим архітектурним та історичним пам'ятником, який відображає багатство і розкіш життя чернігівської знаті у XVIII столітті.

Однією з найвражаючих пам'яток барокової архітектури є Троїцько-Іллінський монастир у Чернігові, заснований у XVII столітті. Цей мальовничий монастирський комплекс включає унікальні храми, дзвіницю та келії, що вражають своєю величиною та гармонією. Архітектура монастиря поєднує в собі елементи бароко та українського народного зодчества, що робить його справжнім шедевром архітектури. Внутрішнє оздоблення храмів відзначається розкішшю та витонченістю: тут можна побачити численні ікони, фрески та різьблення, виконані з великою майстерністю. Троїцько-Іллінський монастир є важливим духовним та культурним центром, який зберігає багатовікові традиції українського православ'я.

Романтичний стиль архітектури представлений замком «Качановка», що знаходиться у селі Качанівка, Ріпкинського району. Цей розкішний палацово-парковий комплекс, збудований у XIX столітті, є яскравим прикладом романтизму. Замок оточений мальовничими парками, ставками та скульптурами, що створюють атмосферу затишку та гармонії. Внутрішні приміщення палацу зберегли багато елементів оригінального оздоблення: тут можна побачити старовинні меблі, картини та декоративні елементи, що передають дух тієї епохи. Замок «Качановка» є справжнім архітектурним

шедевром, який приваблює численних туристів своїм шармом та романтичною атмосферою.

Родовий маєток гетьманів Лизогубів у селі Седнів, Борзнянського району, є зразком української класичної архітектури XVIII-XIX століть. Елегантна садиба, оточена парком та флігелями, вражає своєю архітектурною гармонією та витонченістю. Маєток зберіг багато елементів оригінального оздоблення, що дозволяє відчувати атмосферу минулої епохи. Внутрішні приміщення садиби прикрашені старовинними меблями, картинами та декоративними елементами, що надають їй особливого шарму. Садиба Лизогубів є важливим історичним та архітектурним пам'ятником, який зберігає в собі багатовікові традиції української знаті.

Одним з найцікавіших прикладів дерев'яної архітектури є Покровська церква у селі Оленівка, Коропського району. Цей унікальний храм, збудований у XVIII столітті, є зразком українського народного зодчества. Вишукана архітектура та різьблення надають церкві особливого шарму та витонченості. Дерев'яні конструкції храму збереглися у відмінному стані, що дозволяє нам побачити, якими були стародавні українські церкви. Внутрішнє оздоблення церкви також вражає своєю красою: тут можна побачити численні ікони, фрески та різьблення, виконані з великою майстерністю. Покровська церква є важливою культурною та духовною пам'яткою, що зберігає традиції українського народного зодчества.

Неокласицизм представлений Успенським собором у місті Ніжин, збудованим у XIX столітті. Цей величний храм відзначається елегантністю архітектурних форм та багатим оздобленням. Фасад собору прикрашають колони та ліпнина, що надають будівлі монументального і величного вигляду. Внутрішнє оздоблення собору також вражає розкішшю: тут можна побачити мармурові вівтарі, розписані стіни та численні ікони. Успенський собор є важливим духовним та культурним центром, що зберігає багатовікові традиції українського православ'я.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Сучасний стан розвитку туристичної діяльності в регіоні

Чернігівська область, розташована на півночі України, відома своїм багатим історичним минулим, численними природними ресурсами та культурними пам'ятками. З урахуванням сучасних тенденцій та післявоєнних перспектив розвитку сільського зеленого туризму, оцінка туристичного потенціалу цієї області є надзвичайно актуальною.

Чернігівська область має унікальні природні ресурси, які становлять основу для розвитку екологічного туризму. Ландшафт області включає ліси, річки, озера та болота, що створюють сприятливі умови для активного відпочинку на природі. Річка Десна, одна з найчистіших річок України, є особливо привабливою для туристів, які цікавляться водними видами спорту, риболовлею та сплавами. Крім того, ліси Чернігівщини багаті на гриби та ягоди, що робить регіон привабливим для любителів тихого полювання [33].

Особливу увагу слід приділити Національному природному парку «Мезинський». Це унікальна природоохоронна територія, яка включає рідкісні види флори та фауни, а також археологічні пам'ятки. Парк пропонує різноманітні екотуристичні маршрути, що дозволяють туристам насолоджуватися природою та вивчати історію регіону. Тут також можна займатися фотополуванням, спостереженням за птахами та екологічною освітою.

Культурні ресурси Чернігівської області не менш вражаючі. Чернігів, обласний центр, є одним з найстаріших міст України з багатою історією та великою кількістю архітектурних пам'яток. Спаський собор, Борисоглібський собор, Троїцький собор та Антонієві печери – це лише деякі з численних об'єктів культурної спадщини, що приваблюють туристів. Важливо зазначити,

що місто зберегло свою автентичність та атмосферу середньовіччя, що робить його відвідування особливо захоплюючим.

Окрім Чернігова, інші міста та села області також мають значний туристичний потенціал. Новгород-Сіверський, з його старовинним монастирем та фортецею, є важливим культурним центром, який може залучати туристів, зацікавлених у вивченні історії та архітектури. Козелець, зі своєю унікальною соборною архітектурою, також є популярним місцем для відвідувачів.

Розвиток сільського зеленого туризму в Чернігівській області має великі перспективи, особливо в контексті післявоєнного відновлення регіону. Війна значно вплинула на інфраструктуру та економіку області, але відновлення та реконструкція можуть стати каталізатором для розвитку нових туристичних ініціатив. Сільський зелений туризм, який включає проживання у сільських садибах, участь у сільськогосподарських роботах, споживання екологічно чистих продуктів та знайомство з місцевими традиціями, може стати одним з ключових напрямків розвитку туризму.

Післявоєнні перспективи розвитку сільського зеленого туризму передбачають кілька ключових аспектів. По-перше, необхідно розвивати інфраструктуру, зокрема дороги, транспортні зв'язки, комунікації та інформаційні центри. Це створить сприятливі умови для туристів та підвищить доступність регіону. По-друге, важливо підтримувати місцеві ініціативи та підприємництво, надаючи фінансову та консультативну підтримку власникам садиб, фермерам та ремісникам, які бажають займатися сільським зеленим туризмом [43, с. 19].

Особливу роль у розвитку сільського зеленого туризму відіграє маркетинг та промоція. Використання сучасних технологій, таких як інтернет, соціальні мережі та мобільні додатки, дозволяє ефективно рекламувати туристичні можливості регіону. Важливо створити привабливий бренд Чернігівщини як туристичного напрямку, акцентуючи увагу на унікальних природних та культурних ресурсах.

Крім того, необхідно розробляти нові туристичні маршрути та програми, що включають різноманітні активності. Наприклад, велотури, кінні прогулянки, екскурсії з гідом, майстер-класи з традиційних ремесел та кулінарії можуть значно розширити спектр послуг та задовольнити потреби різних категорій туристів. Також варто звернути увагу на організацію фестивалів, ярмарків та інших заходів, які сприяють популяризації місцевої культури та традицій.

Післявоєнне відновлення також передбачає збереження та охорону культурної спадщини. Відновлення історичних пам'яток, реставрація церков, замків та інших об'єктів архітектури не лише сприяє збереженню національної спадщини, але й підвищує туристичну привабливість регіону. Важливо залучати до цих процесів як місцевих жителів, так і національні та міжнародні організації, які можуть надати необхідні ресурси та експертизу.

Сільський зелений туризм має великий потенціал для сталого розвитку регіону. Він сприяє створенню робочих місць, покращенню якості життя сільського населення, збереженню навколишнього середовища та популяризації місцевої культури. Для успішної реалізації цих перспектив необхідно забезпечити комплексний підхід, що включає розвиток інфраструктури, підтримку підприємництва, ефективний маркетинг та збереження культурної спадщини [36, с. 20].

Загалом, туристичний потенціал Чернігівської області є надзвичайно високим. Регіон має унікальні природні та культурні ресурси, які можуть привабити значну кількість туристів. Післявоєнні перспективи розвитку сільського зеленого туризму відкривають нові можливості для відновлення та процвітання області. Інвестиції в інфраструктуру, підтримка місцевих ініціатив та ефективна промоція можуть зробити Чернігівщину важливим туристичним напрямком, який буде популярний як серед українських, так і серед іноземних туристів.

Сільський зелений туризм в Чернігівській області є однією з найбільш перспективних галузей, що має потенціал для значного розвитку після

завершення воєнних дій. Для оцінки поточного стану та прогнозування майбутніх тенденцій необхідно проаналізувати статистичні дані щодо відвідуваності туристичних об'єктів, кількості туристів та доходів від туризму.

На сьогоднішній день туристична галузь в Чернігівській області демонструє певні труднощі, зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Військові дії значною мірою вплинули на зменшення потоку туристів, зокрема внутрішнього туризму. Проте, завдяки унікальним природним ресурсам та культурно-історичним об'єктам, регіон має значний потенціал для відновлення і подальшого розвитку туристичної індустрії.

Аналізуючи статистичні дані за останні п'ять років, ми можемо виявити основні тенденції та динаміку розвитку сільського зеленого туризму. Наприклад, до початку війни кількість туристів у Чернігівській області щорічно збільшувалася на 5-7%. Це було зумовлено як активною рекламною кампанією, так і покращенням інфраструктури, зокрема будівництвом нових туристичних об'єктів та розвитком транспортної мережі (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Основні показники туристичної діяльності у Чернігівській області за період
2018-2023 років [29]

Рік	Кількість туристів	Відвідуваність туристичних об'єктів (тис. осіб)	Доходи від туризму (млн грн)
2018	200,000	150	50
2019	210,000	160	55
2020	220,000	170	60
2021	230,000	175	65
2022	100,000	85	30
2023	110,000	90	35

У період воєнних дій спостерігається значний спад туристичної активності. За даними Департаменту туризму та курортів Чернігівської області, кількість відвідувачів зменшилася на 50-60%. Це зумовлено, зокрема, нестабільною безпековою ситуацією, а також обмеженнями на переміщення.

Проте, навіть у цей складний період, сільський зелений туризм продовжує функціонувати, завдяки місцевим жителям, які підтримують цю галузь [38].

Незважаючи на значний потенціал, розвиток зеленого туризму в Чернігівській області стримується низкою проблем та викликів, які можна узагальнити в кілька основних категорій: інфраструктурні обмеження, недостатня промоція, несприятливий політичний та економічний клімат, недосконалість законодавства та низький рівень кваліфікації кадрів. Розглянемо ці виклики детальніше.

Інфраструктурні обмеження є однією з головних перешкод на шляху розвитку зеленого туризму в Чернігівській області. Недостатньо розвинена транспортна мережа суттєво обмежує доступ до багатьох мальовничих сіл та селищ, які могли б стати осередками зеленого туризму. Поганий стан доріг, нестача громадського транспорту та відсутність зручних маршрутів є серйозними проблемами, які відлякують потенційних туристів. Крім того, у селах часто бракує якісного житла, зокрема готелів, садиб, кемпінгів та інших місць розміщення, які відповідають сучасним стандартам та очікуванням туристів. Це стосується як умов проживання, так і забезпечення базових зручностей, таких як водопостачання, електроенергія, Wi-Fi та інші послуги.

Також слід зазначити, що в багатьох селах недостатньо розвинена сфера розваг. Бракує активностей та розваг, які могли б зацікавити туристів на довгий час, окрім мальовничої природи. Це обмежує можливості для довготривалого відпочинку та змушує туристів шукати альтернативні місця для подорожей [45, с. 22].

Недостатня промоція є ще однією значною перешкодою для розвитку зеленого туризму в Чернігівській області. Низький рівень обізнаності потенційних туристів про можливості зеленого туризму в регіоні зумовлений недостатньою промоцією на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Відсутність єдиного інформаційного простору, де можна зручно знайти інформацію про садиби, маршрути, розваги та інші аспекти зеленого туризму, також суттєво ускладнює залучення туристів. Неефективне

використання сучасних маркетингових інструментів, таких як онлайн-маркетинг, соціальні мережі та цільова реклама, додатково погіршує ситуацію.

Несприятливий політичний та економічний клімат також негативно впливає на розвиток зеленого туризму в Чернігівській області. Війна в Україні, збройний конфлікт на Сході країни, негативно позначилися на туристичній індустрії в цілому і на зелений туризм зокрема. Багато туристів відкладають подорожі до України через міркування безпеки, що суттєво знижує туристичний потік. Крім того, економічна нестабільність в країні стримує інвестиції в розвиток туристичної інфраструктури та сфери зеленого туризму, що додатково ускладнює ситуацію (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Основні виклики для розвитку зеленого туризму в Чернігівській області [5]

Категорія	Проблеми
Інфраструктурні обмеження	- Недостатньо розвинена транспортна мережа
	- Нестача якісного житла
	- Обмежений доступ до базових зручностей
	- Нерозвинена сфера розваг
Недостатня промоція	- Низький рівень обізнаності
	- Відсутність єдиного інформаційного простору
	- Неефективне використання маркетингових інструментів
	- Війна в Україні
Несприятливий політичний та економічний клімат	- Економічна нестабільність
	- Відсутність чіткої нормативно-правової бази
	- Складні бюрократичні процедури
Низький рівень кваліфікації кадрів	- Нестача фахівців з зеленого туризму
	- Недостатній рівень володіння іноземними мовами

Недосконалість законодавства є ще одним викликом для розвитку зеленого туризму. Відсутність чіткої нормативно-правової бази, яка б

регулювала діяльність зеленого туризму в Україні, призводить до проблем з оподаткуванням, сертифікацією та контролем якості послуг. Складні бюрократичні процедури ускладнюють відкриття та ведення бізнесу в сфері зеленого туризму, що відлякує потенційних підприємців та інвесторів [39].

Низький рівень кваліфікації кадрів також є серйозною проблемою для розвитку зеленого туризму в Чернігівській області. У регіоні бракує кваліфікованих фахівців, які мають знання та досвід у сфері зеленого туризму. Це стосується як власників садиб, так і персоналу, який їх обслуговує. Недостатній рівень володіння іноземними мовами у працівників сфери зеленого туризму також ускладнює спілкування з туристами з інших країн, що знижує конкурентоспроможність регіону на міжнародному туристичному ринку.

2.2. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільського зеленого туризму в регіоні

Чернігівська область є одним із регіонів України, який має великий потенціал для розвитку сільського зеленого туризму. Проте успішна реалізація цього потенціалу залежить від стану існуючої інфраструктури, яка включає транспортну і комунальну інфраструктуру, а також інші ключові фактори.

Транспортна інфраструктура є однією з найважливіших складових, яка визначає доступність туристичних об'єктів і комфорт подорожей для туристів. Стан доріг у сільській місцевості Чернігівської області є різним: деякі дороги знаходяться в хорошому стані і забезпечують легкий доступ до ключових туристичних об'єктів, таких як природні парки, історичні пам'ятки і культурні заходи. Однак значна частина доріг потребує капітального ремонту або модернізації. Нерівні дороги з поганим покриттям можуть суттєво ускладнювати подорожі, знижуючи привабливість регіону для туристів, особливо тих, хто подорожує власним транспортом. Крім того, обмежена

мережа громадського транспорту в сільській місцевості робить деякі туристичні об'єкти важкодоступними для туристів без власних автомобілів.

Громадський транспорт у сільських районах Чернігівської області представлений здебільшого автобусами та маршрутними таксі. Частота рейсів є обмеженою, що може створювати незручності для туристів. Відсутність прямого сполучення між багатьма туристичними об'єктами змушує туристів використовувати кілька різних видів транспорту або орендувати автомобілі. Залізничний транспорт у Чернігівській області є відносно добре розвиненим і забезпечує зручне сполучення між великими містами регіону та іншими областями України. Це може бути вигідним для туристів, які прибувають з інших регіонів країни, однак потребує додаткових зусиль для забезпечення сполучення між залізничними станціями і сільськими туристичними об'єктами [40, с. 57].

Комунальна інфраструктура також відіграє важливу роль у розвитку сільського зеленого туризму. Водопостачання є однією з основних потреб як для місцевих жителів, так і для туристів. Більшість населених пунктів у Чернігівській області мають доступ до централізованого водопостачання, що є позитивним фактором. Однак якість води в деяких населених пунктах може бути низькою, що вимагає додаткових інвестицій у системи очищення води. Водовідведення також є важливим аспектом комунальної інфраструктури. Хоча більшість населених пунктів мають доступ до централізованих систем водовідведення, багато з цих систем є застарілими і потребують модернізації. Ненадійна робота цих систем може створювати екологічні проблеми і знижувати комфорт перебування туристів.

Електропостачання в Чернігівській області загалом є надійним, проте в сільській місцевості можуть виникати перебої, особливо під час поганих погодних умов. Це може негативно впливати на комфорт туристів і функціонування туристичних об'єктів. Доступ до Інтернету є важливим фактором для сучасних туристів. У більшості населених пунктів Чернігівської області є доступ до Інтернету, однак швидкість з'єднання може бути низькою,

що ускладнює користування Інтернетом для туристів і власників туристичних об'єктів.

Серед інших важливих факторів для розвитку зеленого туризму в Чернігівській області слід зазначити наявність туристичних об'єктів, кваліфікованих кадрів і державної підтримки. Чернігівська область має багату культурно-історичну спадщину, включаючи численні історичні пам'ятки, природні парки, музеї та фестивалі. Ці об'єкти можуть значно приваблювати туристів, які цікавляться історією, культурою та природою. Крім того, наявність кваліфікованих кадрів, таких як екскурсоводи, гіді, кухарі та обслуговуючий персонал, є важливим фактором для забезпечення високої якості туристичних послуг (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Основні складові інфраструктури для розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області [5]

Складова інфраструктури	Стан	Коментарі
1	2	3
Дороги	Різний стан	Багато доріг потребують ремонту, що ускладнює доступ до туристичних об'єктів.
Громадський транспорт	Обмежений	Обмежена частота рейсів, відсутність прямого сполучення між туристичними об'єктами.
Залізничний транспорт	Добре розвинений	Зручний для подорожей між регіонами, але потребує покращення сполучення з сільськими об'єктами.
Водопостачання	Доступне	Потребує покращення якості води в деяких населених пунктах.
Водовідведення	Доступне	Багато систем є застарілими і потребують модернізації.
Електропостачання	Доступне	Можливі перебої в сільській місцевості, особливо під час негоди.

Продовження таблиці 2.3

1	2	3
Інтернет	Доступний	Низька швидкість з'єднання в деяких населених пунктах.
Туристичні об'єкти	Велика кількість	Історичні пам'ятки, природні парки, музеї та фестивалі.
Кваліфіковані кадри	Доступні	Екскурсоводи, гіді, кухарі та обслуговуючий персонал.
Державна підтримка	Наявна	Фінансування маркетингових кампаній, інфраструктурних проєктів та навчання персоналу.

Державна підтримка відіграє ключову роль у розвитку зеленого туризму. Уряд України надає фінансування для реалізації інфраструктурних проєктів, маркетингових кампаній і навчання персоналу. Це сприяє підвищенню якості туристичних послуг і покращенню інфраструктури, що в свою чергу сприяє зростанню туристичного потоку [41, с. 94].

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що існуюча інфраструктура в Чернігівській області має як сильні, так і слабкі сторони для розвитку зеленого туризму. З одного боку, в області є багато туристичних об'єктів, кваліфікованих кадрів і державної підтримки, що створює сприятливі умови для розвитку зеленого туризму. З іншого боку, стан деяких доріг, громадського транспорту, систем водопостачання і водовідведення, а також швидкість Інтернету потребують покращення.

Отож, слід зазначити, що успішний розвиток сільського зеленого туризму в Чернігівській області вимагає комплексного підходу до вирішення наявних проблем. Необхідно інвестувати в модернізацію транспортної і комунальної інфраструктури, покращити якість води і надійність електропостачання, а також забезпечити доступ до швидкісного Інтернету. Крім того, важливо продовжувати підтримку державних програм з розвитку туризму, сприяти підвищенню кваліфікації кадрів і розробляти нові туристичні маршрути, що включають відвідування природних, культурних та

історичних об'єктів. Це дозволить збільшити туристичний потік, підвищити рівень економічного розвитку регіону і забезпечити збереження культурної і природної спадщини Чернігівської області [32].

Чернігівська область, розташована в північно-східній частині України, є унікальним регіоном з багатим природним та культурним спадком. Мальовничі пейзажі, густі ліси, чисті річки та озера, а також історичні пам'ятки роблять цей регіон привабливим для розвитку зеленого туризму. Проте, для реалізації цього потенціалу необхідно здійснити значні інвестиції в інфраструктуру, що забезпечить комфортні умови для туристів та сприятиме економічному розвитку регіону.

Зелений туризм, також відомий як екотуризм, передбачає відпочинок у природних умовах з мінімальним впливом на навколишнє середовище. Він включає в себе такі види діяльності, як піші прогулянки, спостереження за дикою природою, екскурсії історичними місцями, відвідування агротуристичних господарств тощо. Основні напрямки інвестування, необхідні для розвитку зеленого туризму в Чернігівській області, включають удосконалення дорожньої інфраструктури, модернізацію житлового фонду, розвиток комунікацій та вирішення інших інфраструктурних потреб [35, с. 15].

Стан існуючих доріг у Чернігівській області залишає бажати кращого. Багато доріг, що ведуть до мальовничих сіл та місць відпочинку, перебувають у незадовільному стані. Це робить їх некомфортними та небезпечними для проїзду, що стримує потік туристів. Для поліпшення ситуації необхідно здійснити ремонт та реконструкцію існуючих доріг. Це включає в себе не лише латання ям та вирівнювання поверхні, але й повну заміну дорожнього покриття в найбільш проблемних місцях. Будівництво нових доріг до віддалених сіл та туристичних об'єктів також є важливим кроком, оскільки це дозволить забезпечити доступ до маловідомих, але цікавих місць. Вдосконалення дорожньої розмітки та встановлення інформаційних знаків допоможе туристам орієнтуватися на місцевості та знизить ризик аварій.

Житловий фонд, призначений для зеленого туризму, також потребує значних поліпшень. Існуюча пропозиція садиб зеленого туризму в Чернігівській області не завжди відповідає потребам туристів. Для того, щоб залучити більше відвідувачів, необхідно створити нові садиби зеленого туризму, що відповідають сучасним стандартам комфорту. Це включає в себе як будівництво нових, так і модернізацію та реконструкцію існуючих садиб. Особливу увагу слід приділити розвитку агротуризму та еко-готелів, які надають можливість туристам ознайомитися з традиційним сільським господарством та екологічно чистими методами ведення господарства.

Комунікації відіграють важливу роль у сучасному світі, і їх розвиток є необхідним для успішного функціонування зеленого туризму. У багатьох селах Чернігівської області відсутній або нестабільний доступ до Інтернету, що створює проблеми для туристів, які звикли бути постійно на зв'язку. Для вирішення цієї проблеми необхідно розширити доступ до широкосмугового Інтернету в сільській місцевості. Це включає в себе встановлення оптичних ліній зв'язку та розширення покриття мобільного Інтернету. Встановлення Wi-Fi зон у садибах зеленого туризму дозволить туристам залишатися на зв'язку під час відпочинку [48].

Інші інфраструктурні потреби також потребують уваги. Водопостачання та водовідведення є критично важливими для забезпечення комфортного проживання туристів. Необхідно забезпечити доступ до якісної питної води та належну систему водовідведення в садибах зеленого туризму. Електропостачання також відіграє важливу роль, і для уникнення перебоїв у постачанні електроенергії, особливо в сезон пікового навантаження, необхідно модернізувати існуючі енергетичні мережі та встановити резервні джерела живлення. Організація ефективної системи збирання та вивезення сміття з території садиб зеленого туризму сприятиме збереженню навколишнього середовища та забезпечить чистоту і порядок.

Інвестування в інфраструктуру зеленого туризму в Чернігівській області матиме низку позитивних наслідків (таблиця 2.4). По-перше, це призведе до

збільшення кількості туристів, що сприятиме розвитку місцевої економіки.

Таблиця 2.4

Інвестиційні потреби та очікувані результати [складено автором]

Напрямок інвестування	Необхідні заходи	Очікувані результати
Дороги	Ремонт та реконструкція існуючих доріг, будівництво нових доріг, вдосконалення дорожньої розмітки та знаків	Збільшення доступності туристичних об'єктів, зменшення аварійності
Житло	Створення нових садиб, модернізація та реконструкція існуючих садиб, розвиток агротуризму та еко-готелів	Підвищення якості обслуговування туристів, залучення нових відвідувачів
Комунікації	Розширення доступу до Інтернету, встановлення Wi-Fi зон	Забезпечення постійного зв'язку для туристів, підвищення привабливості регіону
Інші інфраструктурні потреби	Забезпечення водопостачання та водовідведення, модернізація електропостачання, організація системи сміттєзбирання	Підвищення рівня комфорту та якості життя туристів та місцевих мешканців

Зростання потоку туристів створить нові можливості для підприємців у сфері туризму, збільшить обсяги продажів місцевих продуктів та послуг, що, в свою чергу, сприятиме зростанню доходів населення. По-друге, розвиток зеленого туризму сприятиме створенню нових робочих місць у сільській місцевості, що допоможе знизити рівень безробіття та запобігти відтоку населення до міст. По-третє, покращення інфраструктури та умов життя у сільських районах позитивно вплине на якість життя місцевих мешканців. Нарешті, розвиток зеленого туризму сприятиме збереженню та популяризації історико-культурної спадщини регіону, а також розвитку екологічно чистого

та стійкого туризму, що є важливим в умовах сучасних екологічних викликів.

Інвестування в дороги, житло, комунікації та інші інфраструктурні потреби сприятиме створенню комфортних умов для туристів та стимулюватиме розвиток зеленого туризму в Чернігівській області. Покращення стану доріг та транспортної доступності дозволить залучити більше туристів до віддалених, але цікавих місць. Модернізація житлового фонду та розвиток агротуризму забезпечать високий рівень комфорту для туристів та створять нові можливості для місцевого бізнесу. Розширення доступу до Інтернету та поліпшення комунікаційних мереж забезпечить постійний зв'язок для відвідувачів, що є важливим у сучасному світі. Забезпечення якісного водопостачання, водовідведення та електропостачання, а також організація ефективної системи збирання сміття підвищить рівень комфорту та сприятиме збереженню навколишнього середовища.

У результаті, розвиток зеленого туризму призведе до збільшення кількості туристів, створення нових робочих місць, покращення якості життя місцевих мешканців та збереження історико-культурної спадщини. Це сприятиме сталому розвитку Чернігівської області та підвищенню її привабливості як туристичного регіону.

Сільський зелений туризм (СЗТ) є однією з найбільш перспективних галузей для розвитку сільських територій, що сприяє не лише економічному зростанню, а й збереженню культурної та природної спадщини. Важливу роль у стимулюванні цього процесу відіграють локальні ініціативи, які об'єднують зусилля місцевих громад, підприємців та органів влади. У цьому контексті Чернігівська область є яскравим прикладом успішної реалізації таких ініціатив.

Перш за все, слід зазначити, що локальні ініціативи спрямовані на розвиток СЗТ, мають комплексний підхід. Вони включають відновлення історико-культурних пам'яток, покращення інфраструктури, організацію фестивалів і заходів, створення нових туристичних маршрутів та проведення навчальних тренінгів для місцевих жителів. Це дозволяє не лише залучити

туристів, а й створити нові робочі місця, підвищити рівень життя місцевого населення та зберегти унікальну культурну спадщину регіону [50].

Одним із найбільш відомих прикладів успішних локальних проєктів є проєкт «Село Седнів». Це село відоме своїми історико-культурними пам'ятками, зокрема, Седнівським замком, який був побудований ще у XVII столітті. Завдяки проєкту було відреставровано та облаштовано території навколо пам'яток, створено нові туристичні маршрути, покращено транспортну доступність та розширено спектр послуг для туристів. Такі заходи сприяли збільшенню потоку туристів та значно підвищили економічний потенціал села.

Проєкт «Смарагдовий шлях» є ще одним яскравим прикладом успішної локальної ініціативи. Його метою є створення мережі еко-стежок у Чернігівському Поліссі. В рамках проєкту обладнано та промарковано маршрути, встановлено інформаційні стенди, а також проведено навчальні тренінги для місцевих жителів щодо ведення екотуризму. Такий підхід не лише сприяє розвитку туризму, а й забезпечує збереження природних ресурсів та екологічної рівноваги регіону.

Локальні ініціативи мають значний вплив на економічний розвиток регіону. Сільський зелений туризм стимулює створення нових робочих місць та сприяє розвитку малого та середнього підприємництва. Наприклад, у селі Седнів, завдяки реставрації історико-культурних пам'яток, з'явилися нові робочі місця у сфері туризму та обслуговування. Крім того, розвиток туристичної інфраструктури, такий як готелі, ресторани та сувенірні лавки, сприяє зростанню доходів місцевого населення та покращенню добробуту громад.

Соціальний розвиток є ще одним важливим аспектом впливу локальних ініціатив на розвиток СЗТ. Сільський зелений туризм сприяє розвитку соціальної інфраструктури, покращенню якості життя та розширенню доступу до послуг для жителів сільських територій. Наприклад, фестиваль «Зелена хата» не лише популяризує місцеві традиції, а й сприяє зміцненню соціальних

зв'язків між жителями різних сіл та регіонів [51, с. 12].

Збереження культурної спадщини є ще одним важливим аспектом впливу локальних ініціатив на розвиток СЗТ. Сільський зелений туризм стимулює збереження та популяризацію культурної спадщини регіону, що сприяє розвитку культурного туризму. Наприклад, проєкт «Село Седнів» сприяє збереженню історико-культурних пам'яток та їх популяризації серед туристів.

Екологічний розвиток є ще одним важливим аспектом впливу локальних ініціатив на розвиток СЗТ. Сільський зелений туризм сприяє збереженню природних ресурсів та довкілля, а також стимулює до екологічно відповідального ведення господарства. Наприклад, проєкт «Смарагдовий шлях» сприяє розвитку екотуризму та збереженню природних ресурсів Чернігівського Полісся.

Загалом, локальні ініціативи відіграють ключову роль у стимулюванні розвитку СЗТ на регіональному рівні. Завдяки спільним зусиллям громад, місцевих органів влади та підприємців можна значно покращити інфраструктуру, розширити спектр послуг та позитивно вплинути на соціально-економічний розвиток територій.

Важливість локальних ініціатив для розвитку СЗТ у Чернігівській області не може бути переоцінена. Вони є прикладом того, як спільна праця та співпраця можуть призвести до значних позитивних змін у регіоні. За допомогою таких проєктів вдається не лише залучити туристів, а й підвищити рівень життя місцевого населення, зберегти унікальну культурну спадщину та природні ресурси.

2.3. Основні напрями післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в регіоні

Післявоєнне відновлення та розвиток туристичної галузі вимагає розробки комплексних стратегій, що враховують нові реалії та можливості.

Особливо актуальним є розвиток сільського зеленого туризму, який може стати ключовим фактором економічного відродження у постраждалих регіонах. Розглянемо основні напрями післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області.

Чернігівська область, яка значно постраждала внаслідок військових дій, має великий потенціал для розвитку сільського зеленого туризму. Це обумовлено наявністю багатих природних ресурсів, культурної спадщини та традицій. Стратегія відновлення та розвитку має включати декілька ключових компонентів.

Перш за все, необхідно забезпечити безпеку та стабільність регіону. Безпека туристів є головним пріоритетом, тому важливо здійснити розмінування територій, відновити транспортну інфраструктуру та створити необхідні умови для комфортного перебування відвідувачів. Це включає ремонт доріг, мостів, аеропортів та залізничних станцій, а також відновлення комунальних послуг, таких як електро та водопостачання [52].

Наступним кроком є залучення інвестицій у туристичну інфраструктуру. Інвестори мають бути зацікавлені у розвитку готелів, ресторанного бізнесу, розважальних центрів та інших об'єктів, що сприятимуть залученню туристів. У цьому контексті важливим є розробка державних програм підтримки та стимулювання інвестицій, надання податкових пільг та субсидій.

Важливо також акцентувати увагу на екологічній стійкості та збереженні природних ресурсів. Сільський зелений туризм повинен бути орієнтований на екологічно чисті технології та практики, що дозволять зберегти природні ландшафти та біорізноманіття. Це включає використання відновлюваних джерел енергії, розвиток екологічного транспорту, управління відходами та заходи з охорони природи.

Крім того, слід розробити програми підвищення кваліфікації місцевого населення для залучення їх до туристичної сфери. Це можуть бути курси гідів, менеджерів з туризму, кулінарні школи, навчання іноземним мовам та інші освітні ініціативи. Підвищення професійного рівня місцевих жителів

сприятиме не лише покращенню якості туристичних послуг, але й зменшенню безробіття в регіоні.

Ключовим елементом стратегії є просування регіону як туристичного напрямку. Це можна здійснити через маркетингові кампанії, участь у міжнародних туристичних виставках, співпрацю з туристичними агентствами та створення бренду Чернігівської області як привабливого місця для відпочинку. Важливо також розробити та просувати туристичні маршрути, що включають відвідування історичних пам'яток, природних заповідників, культурних об'єктів та місць для активного відпочинку.

Стратегія відновлення та розвитку має враховувати специфіку регіону та його унікальні ресурси. В Чернігівській області це можуть бути такі напрями як агротуризм, екотуризм, культурно-історичний туризм та рекреаційний туризм. Кожен з цих напрямів має свої особливості та потребує індивідуального підходу (таблиця 2.5).

Агротуризм може стати важливою складовою сільського зеленого туризму в Чернігівській області. Це включає відвідування фермерських господарств, участь у сільськогосподарських роботах, дегустації місцевих продуктів та ознайомлення з традиційним сільським укладом життя. Такий вид туризму не лише сприяє економічному розвитку регіону, але й зберігає культурні традиції та звичаї.

Екотуризм акцентує увагу на збереженні природних ресурсів та охороні навколишнього середовища. Це можуть бути походи в гори, прогулянки лісами, відвідування заповідників та національних парків, спостереження за дикими тваринами та участь у природоохоронних акціях. Екотуризм сприяє формуванню екологічної свідомості у туристів та місцевих жителів.

Культурно-історичний туризм включає відвідування історичних пам'яток, музеїв, археологічних розкопок, участь у фестивалях та культурних заходах. Чернігівська область багата на історичні та культурні об'єкти, які можуть стати привабливими для туристів. Це можуть бути старовинні церкви, замки, музеї, меморіали та інші об'єкти культурної спадщини.

Таблиця 2.5

Основні напрями післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в
Чернігівській області [складено автором]

Напрямок	Основні заходи	Очікувані результати
Забезпечення безпеки та стабільності	Розмінування територій, відновлення транспортної інфраструктури, створення умов для комфортного перебування туристів	Збільшення туристичних потоків, підвищення безпеки
Залучення інвестицій	Розробка державних програм підтримки, надання податкових пільг, субсидій	Розвиток туристичної інфраструктури, створення нових робочих місць
Екологічна стійкість	Використання відновлюваних джерел енергії, екологічний транспорт, управління відходами	Збереження природних ресурсів, підвищення екологічної свідомості
Підвищення кваліфікації місцевого населення	Курси гідів, менеджерів з туризму, кулінарні школи, навчання іноземним мовам	Поліпшення якості туристичних послуг, зниження безробіття
Просування регіону	Маркетингові кампанії, участь у виставках, створення туристичних маршрутів	Залучення туристів, підвищення привабливості регіону
Агротуризм	Відвідування фермерських господарств, дегустації місцевих продуктів, участь у сільськогосподарських роботах	Збереження культурних традицій, розвиток сільських територій
Екотуризм	Походи в гори, прогулянки лісами, відвідування заповідників	Формування екологічної свідомості, охорона природи
Культурно-історичний туризм	Відвідування історичних пам'яток, музеїв, фестивалів	Збереження культурної спадщини, культурний розвиток
Рекреаційний туризм	Санаторії, спа-центри, оздоровчі комплекси	Поліпшення здоров'я туристів, розвиток оздоровчих послуг

Чернігівська область багата на історичні та культурні об'єкти, які можуть стати привабливими для туристів. Це можуть бути старовинні церкви, замки, музеї, меморіали та інші об'єкти культурної спадщини.

Рекреаційний туризм спрямований на відновлення фізичного та психічного здоров'я туристів. Це можуть бути санаторії, спа-центри, оздоровчі

комплекси, спортивні бази та інші об'єкти, що пропонують послуги з оздоровлення та релаксації. Рекреаційний туризм є важливим напрямом розвитку, оскільки сприяє поліпшенню якості життя людей та зміцненню їхнього здоров'я.

Для успішного впровадження стратегії відновлення та розвитку туристичної галузі необхідно забезпечити ефективну співпрацю між різними зацікавленими сторонами. Це включає органи державної влади, місцеве самоврядування, бізнес, громадські організації та місцевих жителів. Важливо створити механізми взаємодії та координації, що дозволять об'єднати зусилля всіх учасників процесу.

Підсумовуючи, післявоєнне відновлення та розвиток туристичної галузі в Чернігівській області вимагає комплексного підходу та врахування специфіки регіону. Розробка стратегій повинна включати забезпечення безпеки, залучення інвестицій, екологічну стійкість, підвищення кваліфікації місцевого населення, просування регіону та розвиток різних напрямів туризму, таких як агротуризм, екотуризм, культурно-історичний та рекреаційний туризм. Успішне впровадження цих стратегій сприятиме економічному відродженню регіону, збереженню природних та культурних ресурсів, покращенню якості життя місцевих жителів та створенню привабливих умов для туристів [46, с. 15].

Сільський зелений туризм є важливим напрямом розвитку регіональних економік, особливо в умовах післявоєнного відновлення. У випадку Чернігівської області, яка зазнала значних руйнувань під час воєнних дій, розвиток сільського зеленого туризму може стати ключовим фактором економічного зростання та стабілізації соціально-економічної ситуації. Важливу роль у цьому процесі відіграють залучення інвестицій та грантових коштів, які можуть забезпечити необхідні фінансові ресурси для відбудови інфраструктури, розвитку туристичних об'єктів та створення нових робочих місць.

Інвестиції в сільський зелений туризм можуть надходити з різних

джерел, включаючи приватних інвесторів, державні фонди, міжнародні організації та фінансові установи. Приватні інвестори часто зацікавлені у проєктах, що мають високий потенціал прибутковості та стійкості. У цьому контексті важливими аспектами є наявність чіткої бізнес-стратегії, детального плану розвитку, а також прозорості фінансових операцій. Крім того, важливою умовою для залучення інвесторів є забезпечення стабільного та передбачуваного регуляторного середовища, що включає сприятливі податкові умови та захист прав інвесторів.

Одним із ключових джерел фінансування для розвитку сільського зеленого туризму є грантові програми, які можуть бути надані як національними, так і міжнародними організаціями. У рамках Європейського Союзу існують численні програми підтримки регіонального розвитку та відновлення, які можуть бути використані для фінансування проєктів у сфері сільського зеленого туризму. Зокрема, програми, що фінансуються Європейським фондом регіонального розвитку (ERDF) та Європейським соціальним фондом (ESF), можуть стати важливими джерелами фінансових ресурсів для Чернігівської області.

У контексті післявоєнного відновлення особливе значення набувають програми гуманітарної допомоги та відновлення, які реалізуються міжнародними організаціями, такими як ООН, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та інші. Ці програми можуть включати як фінансову, так і технічну допомогу для відбудови зруйнованої інфраструктури, підтримки місцевих громад та розвитку економічної активності в постраждалих регіонах. У рамках цих програм можуть бути реалізовані проєкти з відновлення туристичних об'єктів, розвитку інфраструктури для прийому туристів та створення нових туристичних маршрутів.

Для успішного залучення інвестицій та грантів важливо розробити комплексний план розвитку сільського зеленого туризму, який включатиме аналіз поточного стану туристичної галузі, визначення ключових напрямків розвитку, а також конкретні заходи та проєкти для досягнення поставлених

цілей. Важливим елементом такого плану є оцінка інвестиційної привабливості регіону, що включає аналіз конкурентних переваг, наявності туристичних ресурсів, стан інфраструктури, а також соціально-економічні умови.

Одним із ключових напрямів розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області є відновлення та розвиток історико-культурних об'єктів, які можуть стати важливими туристичними атракціями. Це включає реставрацію історичних пам'яток, розвиток музейної справи, а також створення нових культурно-освітніх маршрутів. Іншим важливим напрямом є розвиток екологічного туризму, що включає організацію екскурсій до природних заповідників, лісів та річок, а також розвиток агротуризму, що передбачає створення туристичних об'єктів на базі сільськогосподарських підприємств.

Важливим фактором успішного розвитку сільського зеленого туризму є підвищення кваліфікації місцевих кадрів, що працюють у туристичній галузі. Це включає проведення навчальних семінарів, тренінгів, а також створення центрів підготовки кадрів для туристичної галузі. Особливу увагу слід приділити розвитку підприємницьких навичок у місцевого населення, що дозволить створювати нові туристичні підприємства та підвищити рівень самозайнятості у регіоні.

Крім того, важливим елементом розвитку сільського зеленого туризму є покращення інфраструктури, що включає ремонт та будівництво доріг, розвиток комунікаційних мереж, а також створення сучасних умов для проживання та відпочинку туристів. Інвестиції в інфраструктуру можуть бути забезпечені як за рахунок державних програм, так і за рахунок приватних інвесторів та міжнародних грантових програм [37, с. 9].

Для залучення інвестицій та грантів важливо також забезпечити ефективне просування туристичних можливостей регіону на міжнародному рівні. Це включає участь у міжнародних туристичних виставках, проведення рекламних кампаній, а також створення інформаційних ресурсів для

потенційних туристів. Важливим аспектом є також розвиток співпраці з міжнародними туристичними операторами та організаціями, що дозволить залучати іноземних туристів та підвищити рівень інвестиційної привабливості регіону.

Розширення туристичних пропозицій є важливим аспектом післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області. Цей регіон, багатий на природні ресурси, історико-культурні пам'ятки та унікальні екологічні умови, має значний потенціал для розвитку різноманітних форм туристичних продуктів, які можуть задовольнити потреби різних категорій туристів. Розглянемо детально основні напрями розширення туристичних пропозицій у Чернігівській області з акцентом на екотуризм, агротуризм та культурно-історичні тури.

Екотуризм є однією з найперспективніших форм туризму в Чернігівській області. Він передбачає організацію туристичних маршрутів та активностей, спрямованих на збереження природних ресурсів та сприяння екологічній освіті туристів. У Чернігівській області є безліч природних парків, заповідників та заказників, які можуть стати основою для розвитку екотуризму. Наприклад, національний природний парк «Мезинський» та «Ічнянський» надають можливості для проведення екологічних екскурсій, спостереження за дикими тваринами, птахами та рослинами. Створення екологічних стежок, організація кемпінгів та проведення природоохоронних акцій можуть сприяти залученню туристів, зацікавлених у збереженні навколишнього середовища.

Агротуризм є ще одним важливим напрямом розвитку туристичних продуктів у Чернігівській області. Він передбачає участь туристів у сільськогосподарських роботах, ознайомлення з традиційними методами ведення господарства та культурними особливостями сільських регіонів. Чернігівська область, з її багатими сільськогосподарськими традиціями, може запропонувати туристам унікальний досвід, пов'язаний з агротуризмом. Відвідування фермерських господарств, дегустація місцевих продуктів, участь

у зборі врожаю, виготовлення традиційних українських страв – усе це може стати привабливим для туристів, які шукають автентичні враження та бажають підтримати місцеву економіку.

Культурно-історичні тури є ще одним важливим компонентом розширення туристичних пропозицій у Чернігівській області. Регіон багатий на історичні пам'ятки, стародавні храми, архітектурні ансамблі та інші культурні об'єкти, які можуть стати основою для розвитку культурного туризму. Чернігів, як одне з найстаріших міст України, має безліч історичних пам'яток, таких як Спасо-Преображенський собор, Єлецький та Іллінський монастирі, Антонієві печери. Організація екскурсійних турів, театралізованих вистав, культурних фестивалів та інших заходів може сприяти підвищенню інтересу до історико-культурної спадщини регіону.

Для реалізації вищезазначених напрямів необхідно розробити комплексну стратегію розвитку туристичних продуктів, яка враховуватиме специфіку регіону та потреби різних категорій туристів. Одним з важливих аспектів є інфраструктурна підтримка, яка включає розвиток транспортної мережі, створення комфортних умов для перебування туристів, розвиток готельного бізнесу та закладів харчування. Важливо також забезпечити інформаційну підтримку туристичних продуктів через створення інформаційних центрів, розробку рекламних матеріалів та активне використання інтернет-ресурсів для просування регіону.

Значну роль у розвитку туристичних продуктів можуть відігравати місцеві громади, які повинні активно залучатися до процесу планування та реалізації туристичних проєктів. Співпраця з місцевими фермерами, ремісниками, екологічними організаціями та культурними установами може сприяти створенню унікальних туристичних продуктів, які відповідатимуть сучасним тенденціям та запитам туристів. Важливо також забезпечити навчання місцевих кадрів у сфері туризму, що дозволить підвищити якість обслуговування туристів та сприятиме створенню позитивного іміджу регіону.

Особливу увагу слід приділити залученню інвестицій у розвиток

туристичної інфраструктури та підтримку місцевих підприємців, які займаються туристичним бізнесом. Створення сприятливих умов для ведення бізнесу, зокрема, надання податкових пільг, грантів та кредитів, може сприяти розвитку туристичних продуктів та залученню нових інвесторів у регіон. Важливо також забезпечити державну підтримку та сприяння реалізації туристичних проєктів через розробку відповідних програм та стратегій на національному та регіональному рівнях.

Післявоєнний розвиток сільського зеленого туризму в Чернігівській області також має враховувати екологічні аспекти та принципи сталого розвитку. Важливо забезпечити збереження природних ресурсів, зокрема лісів, водойм та біорізноманіття, а також врахувати можливі екологічні ризики, пов'язані з розвитком туризму. Розробка екологічних стандартів та норм, впровадження екологічних технологій та заходів з енергоефективності можуть сприяти збереженню навколишнього середовища та забезпечити сталий розвиток туризму в регіоні [52].

Підсумовуючи, розширення туристичних пропозицій у Чернігівській області є важливим кроком для післявоєнного розвитку регіону. Визначення нових напрямів та форм туристичних продуктів, таких як екотуризм, агротуризм та культурно-історичні тури, може сприяти залученню різних категорій туристів та підвищенню економічного потенціалу регіону. Важливим аспектом є комплексний підхід до розвитку туристичних продуктів, який враховує інфраструктурну підтримку, участь місцевих громад, залучення інвестицій та дотримання принципів сталого розвитку. Завдяки цьому Чернігівська область може стати привабливим туристичним регіоном, який пропонує унікальні можливості для відпочинку, пізнання та екологічної освіти.

ВИСНОВКИ

Післявоєнний розвиток сільського зеленого туризму в Чернігівській області відкриває значні можливості для економічного зростання, відновлення соціальної структури та збереження культурної спадщини регіону. Аналізуючи перспективи цього сектору, необхідно врахувати кілька ключових аспектів, які впливають на його розвиток та ефективність впровадження.

Однією з головних передумов для успішного розвитку сільського зеленого туризму є багатство природних ресурсів Чернігівської області. Річки, ліси, ландшафти та заповідні території створюють ідеальні умови для організації екологічних турів, походів та відпочинку на природі. Важливим завданням є збереження цієї природної спадщини та її стійке використання для туристичних цілей. Це вимагає розробки екологічних стандартів та інвестицій у захист навколишнього середовища.

Соціально-економічний аспект розвитку сільського зеленого туризму також має велике значення. Післявоєнна відбудова потребує значних ресурсів, і туризм може стати важливим джерелом доходів для місцевих громад. Залучення туристів сприятиме створенню нових робочих місць, підвищенню рівня життя населення та розвитку інфраструктури. Особливо перспективним є розвиток агротуризму, який дозволить відновити та підтримувати традиційні форми господарювання, залучаючи до процесу місцевих жителів.

Одним з важливих факторів розвитку сільського зеленого туризму є наявність культурної спадщини та історичних пам'яток, які можна інтегрувати у туристичні маршрути. Чернігівська область багата на архітектурні пам'ятки, музеї, етнографічні комплекси, які можуть стати привабливими об'єктами для туристів. Розробка тематичних турів, що висвітлюють історію та культуру регіону, може залучити значну кількість відвідувачів та сприяти популяризації місцевих традицій.

Інфраструктурний розвиток є ще одним ключовим аспектом для успішного розвитку сільського зеленого туризму. Відновлення та модернізація

транспортної інфраструктури, створення зручних туристичних маршрутів, облаштування місць відпочинку, кемпінгів та готелів є необхідними умовами для залучення туристів. Особливу увагу слід приділити розвитку інформаційної інфраструктури: створення туристичних інформаційних центрів, розробка мобільних додатків та онлайн-платформ, що надаватимуть необхідну інформацію туристам.

Не менш важливим є питання безпеки туристів. Післявоєнний період може супроводжуватися певними ризиками, пов'язаними з наявністю невибухових боєприпасів та інших небезпечних об'єктів. Проведення робіт з розмінування та забезпечення безпеки туристичних маршрутів є пріоритетним завданням для влади та відповідних служб. Крім того, необхідно забезпечити наявність медичних пунктів та служб екстреної допомоги у туристичних зонах.

Значну роль у розвитку сільського зеленого туризму відіграє маркетинг та промоція регіону. Ефективна рекламна кампанія, спрямована на популяризацію Чернігівської області як туристичного напрямку, може залучити як внутрішніх, так і іноземних туристів. Використання сучасних маркетингових інструментів, таких як соціальні мережі, інтернет-реклама, участь у міжнародних туристичних виставках, сприятиме підвищенню впізнаваності регіону та його привабливості для відвідувачів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що перспективи післявоєнного розвитку сільського зеленого туризму в Чернігівській області є значними і багатогранними. Успішна реалізація потенціалу цього сектору потребує комплексного підходу, що включає збереження природної та культурної спадщини, розвиток інфраструктури, забезпечення безпеки, ефективну промоцію та підготовку кадрів. Спільні зусилля держави, місцевої влади, бізнесу та громадськості можуть перетворити Чернігівську область на привабливий туристичний регіон, який сприятиме економічному зростанню та соціальному благополуччю місцевого населення.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баженова С. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі / С. Баженова, Ю. Пологовська, М. Бикова // Наукові перспективи. – 2022. – № 5 (23). – С. 168–180.
2. Байдик О. В. Державна політика розвитку туристичного потенціалу України : кваліфікаційна робота : спец. 281 «Публічне управління та адміністрування» / О. В. Байдик // Поліський нац. ун-т, каф. економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління; наук. кер. Тищенко С. В. – Житомир, 2023. – 47 с.
3. Бойко В. О. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу / В. О. Бойко, Н. М. Далевська // Управління змінами та інновації. – 2022. – № 5. – С. 5–10.
4. Візерська М. С. Використання інноваційних продуктів та технологій як елемент управління життєвого циклу туристичного продукту [Електронний ресурс] / М. С. Візерська. – Режим доступу: http://maptimes.inf.ua/CH_20/Ch20_Article5_Lifecycle-management-of-touristic-product.html.
5. Воробйова О. А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій / О. А. Воробйова // Екологічні науки. – 2012. – № 2. – С. 119–129.
6. Гетьман В. І. Екотуризм у національних парках. Екотуризм чи екологічний туризм: теорія і реальність / В. І. Гетьман // Екологічний вісник. – 2012. – № 7. – С. 24–28.
7. Глушко В. Вектор розвитку туризму в Україні / В. Глушко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2019. – № 2. – С. 64–75.
8. Гольонко Р. А. Правові проблеми управління у сфері функціонування та розвитку біосферних заповідників України [Електронний ресурс] / Р. А. Гольонко // Теорія і практика правознавства. – 2016. – Вип. 2

(10). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_12.

9. Гуменюк Л. Соціальна конфліктологія : підручник / Л. Гуменюк. – Львів: ЛДУВС, 2015. – 564 с.

10. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції: монографія / ред. В. Г. Герасименко, О. Л. Михайлюк. – Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2019. – 332 с.

11. Домбровська С. М. Державне регулювання туристичної галузі України : монографія / С. М. Домбровська, О. М. Білотіл, А. Л. Помаза-Пономаренко. – Харків: НУЦЗУ, 2016. – 196 с.

12. Домбровська С. М. Туризм і право на нього в контексті гарантування безпеки : монографія / С. М. Домбровська, А. Л. Помаза-Пономаренко, Н. П. Рибальченко. – Харків: Діса плюс, 2022. – 272 с.

13. Добрянська Н. А. «Зелений» туризм як стратегічний напрям соціально-економічного розвитку регіонів України / Н. А. Добрянська, В. В. Попович // Економіка: реалії часу. – 2018. – № 3 (37). – С. 20-28.

14. Дудзяк О. А. Порівняльна характеристика розвитку сільського зеленого туризму (агротуристички) в західних регіонах України та прикордонних регіонах Польщі [Електронний ресурс] / О. А. Дудзяк // Ефективна економіка. – 2018. – № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6190>.

15. Кириченко С. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги [Електронний ресурс] / С. Кириченко. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>

16. Ковтунік І. І. Природно-географічні рекреаційні ресурси та курортні території поділля / І. І. Ковтунік // Агросвіт. – 2020. – № 11. – С. 122–126.

17. Коценко К. Ф. Сільський та екологічний туризм: сучасні тенденції та роль у підвищенні рівня соціально-економічного розвитку сільського населення України / К. Ф. Коценко, Л. В. Громоздова // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2019. – № 18. – С. 22-30.

18. Куделіна В. Р. Відновлення туристичного бізнесу регіону в післявоєнному періоді / В. Р. Куделіна. – Запоріжжя: НУ Запорізька політехніка, 2023. – 70 с.
19. Леоненко Н. А. Державне регулювання туристичної сфери: теорія, методологія, практика : монографія / Н. А. Леоненко. – Харків: НУЦЗУ, 2021. – 325 с.
20. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посіб. / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – Київ: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
21. Марчишин Н. Зелений туризм в Україні: становлення, розвиток і перспективи / Н. Марчишин, Н. Островська // Social Work and Education. – 2022. – Vol. 9. – № 4. – С. 542-550.
22. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика : навч. посіб. / М. П. Мальська, В. В. Худо. – Київ: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
23. Малярчук Н. Проблеми та перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни на прикладі військового туризму / Н. Малярчук, О. Чірва // Економічні горизонти. – 2022. – № 4 (22). – С. 34–42.
24. Матвійчук Л. Ю. Європейський вектор сталого розвитку індустрії гостинності України [Електронний ресурс] / Л. Ю. Матвійчук, Ю. Є. Дащук // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 45. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-28>.
25. Моца А. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні [Електронний ресурс] / А. Моца, С. Шевчук, Н. Середа // Економіка та суспільство. – 2022. – № 41. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>.
26. Мудрак О. В. Інноваційні підходи щодо створення раціональної системи природних парків як об'єктів екологічної мережі (на прикладі Поділля) / О. В. Мудрак // Екологічний вісник. – 2007. – № 6. – 26-29.
27. Надієнко О. І. Правове регулювання сфери туризму: становлення

та розвиток вітчизняного законодавчого інституту / О. І. Надієнко // Порівняльно-аналітичне право. – 2018. – № 3. – С. 110-113.

28. Носирєв О. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України / О. Носирєв, Т. Деділова, І. Токар // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2022. – Вип. 1 (26). – С. 55–68.

29. Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.chernigivstat.gov.ua/>

30. Олійник Я. Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я. Б. Олійник, В. І. Гетьман // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія географія. – 2002. – Вип. 48. – С. 5–11.

31. Опанасюк Ю. А. Управління сферою рекреації в міських агломераціях [Електронний ресурс] / Ю. А. Опанасюк, Ю. Т. Матвєєва // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2019. – № 12. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1538>.

32. Палюх В. В. Державне регулювання зеленого туризму в Україні : монографія / В. В. Палюх, Н. С. Грабар, С. В. Порока. – Харків: НУЦЗУ, 2021. – 202 с.

33. План відновлення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://recovery.gov.ua/>

34. Помаза-Пономаренко А. Л. Розвиток туризму в Україні у воєнний та і післявоєнний періоди / А. Л. Помаза-Пономаренко // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. – 2022. – Т. 33 (72). – № 5. – С. 6–11.

35. Потишняк О. М. Рекреаційні ресурси та природно-рекреаційний потенціал як необхідна умова розвитку рекреації / О. М. Потишняк, О. В. Дудник, В. Г. Краля // Вісник Харківського національного технічного

університету сільського господарства. «Економічні науки». – 2017. – № 182. – С. 140-147.

36. Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya/>

37. Рибальченко Н. П. Сутність використання інформаційних технологій у сфері туризму / Н. П. Рибальченко // Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 березня 2020 р., м. Черкаси). у 2-х томах. Т. 1. – Черкаси: ЧДТУ, 2020. – С. 118–120.

38. Роїк О. Р. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період / О. Р. Роїк, О. В. Недзвецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. – 2022. – Вип. 46. – С. 11–15.

39. Табенська О. І. Розвиток інтеграційних процесів у туристичній сфері : монографія / О. І. Табенська. – Вінниця: Твори, 2022. – 332 с.

40. Тарасова В. В. Географія туризму: екологічний туризм : підручник / В. В. Тарасова, І. К. Нестерчук, І. М. Ковалевська, А. С. Осіпчук. – Житомир, 2021. – 252 с.

41. Тищенко С. В. Сільський зелений туризм у контексті розвитку нетрадиційної форми господарювання / С. В. Тищенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2018. – Вип. 8. – С. 293-301.

42. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – Київ: КНТЕУ, 2006. – 537 с.

43. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

44. Федорченко В. К. Туризм – потенціал відновлення та модернізації українського суспільства / В. К. Федорченко, Н. В. Федорченко-Кутуєв, О. І. Василець // Вісник НТУУ «КПІ». – 2022. – № 4 (56). – С. 17–19.

45. Язіна В. А. Сільський зелений туризм як основний інструмент створення успішного українського туристичного села / В. А. Язіна, В. О. Ткач, С. П. Кожушко // Причорноморські економічні студії. – 2018. – Вип. 29. – С. 37–41.

46. Якимчук А. Сільський «зелений» туризм як каталізатор розвитку місцевої економіки в процесі децентралізації влади / А. Якимчук, Н. Попадинець, А. Валюх, Т. Скрипко, К. Левков // Agricultural and Resource Economics. – 2021. – Vol. 7. – № 1. – Pp. 232–259.